

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Poperinge, Sint-Janskerk

Bouwhistorisch onderzoek van de dakkappen en
nieuwe inzichten in de bouwgeschiedenis

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Poperinge, Sint-Janskerk
Bouwhistorische onderzoek van de dakkappen en
nieuwe inzichten in de bouwgeschiedenis

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 179

AUTEUR

Vincent Debonne

JAAR VAN UITGAVE

2021

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Sonja Vanblaere

OMSLAGILLUSTRATIE

De westgevel van de Sint-Janskerk in Poperinge
Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Vincent Debonne

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678
D/2021/3241/121

INHOUD

1	HET KERKGEBOUW.....	5
2	DE DAKKAPPEN	6
2.1	DE DAKKAP VAN HET MIDDENSCHIP	6
2.2	DE DAKKAP VAN HET MIDDENKOOR	8
2.3	DE DAKKAPPEN VAN HET ZUIDKOOR EN DE ZUIDELIJKE DWARSARM	9
2.4	DE DAKKAPPEN VAN HET NOORDKOOR EN DE NOORDELIJKE DWARSARM	10
3	TYPOLOGISCHE SITUERING VAN DE DAKKAPPEN.....	10
4	NIEUWE INZICHTEN IN DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE SINT-JANSKERK.....	11
5	BIBLIOGRAFIE	12
6	BIJLAGE: PLATTEGRONDEN EN OPSTANDEN VAN DE DAKKAPPEN.....	13

1 HET KERKGEBOUW

Samen met de Sint-Bertinus- en Onze-Lieve-Vrouwekerk is de Sint-Janskerk een van de drie middeleeuwse parochiekerken in Poperinge¹. De georiënteerde kruiskerk bestaat uit een driebeukig basilicaal schip, twee korte dwarsarmen en een driebeukig hallenoor (**figuur 1**). Het middenoor heeft een vijfzijdige apsis. De vlak afgesloten zijkoren sluiten met hun zadeldaken aan op de daken van de dwarsarmen. Op de kruising staat een klokkentoren op vierkant grondplan.

De Sint-Janskerk is grotendeels in baksteen gebouwd. Natuursteen is gebruikt voor de plinten van de buitengevels en afgewerkte bouwelementen zoals deur- en vensterlijsten, (blind) maaswerk, balustrades en pinakels. Binnenin werd natuursteen gebruikt voor de onderbouw van de kruisingstoren en de zuilen van het schip en het hallenoor. De overdekking van het middenschip en de zijbeuken is een houten beplanking volgens de onderste geleding van de dakkap. Het hallenoor wordt overspannen door houten tongewelven.

Figuur 1: De Sint-Janskerk gezien vanuit het noordwesten.

Volgens de gangbare bouwgeschiedenis begon de bouw van de Sint-Janskerk kort na 1290, het stichtingsjaar van de parochie². Het driebeukige schip en de toren zouden zijn voltooid in het begin van de 14de eeuw. Het eerste koor zou een eenbeukig en vlak afgesloten volume geweest zijn dat lager was dan het middenschip. Nog volgens deze bouwgeschiedenis werden de zijbeuken ter hoogte van de toren in het midden van de 14de eeuw afgebroken en vervangen door dwarsarmen. Het hallenoor zou in twee fasen tot stand zijn gekomen. Het oude koor werd in het begin van de 15de

¹ De Sint-Janskerk in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed in Vlaanderen: <http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/31213>. De Sint-Janskerk is beschermd als monument (KB van 25 maart 1938).

² Verbieze 1984; Delepierre & Huys 1989, 205-212.

eeuw vervangen door het huidige middenkoor; de twee zijkoren zouden omstreeks 1500 zijn toegevoegd.

Het huidige exterieur van de Sint-Janskerk is mede het resultaat van restauraties door Leopold Schoonejans (van 1862 tot aan zijn dood in 1865) en Jules Jacques Van Ysendyck (van 1865 tot 1880 en van 1887 tot 1892). De precieze impact van deze restauraties is door de onvindbaarheid van archiefstukken, met name het archief van architect Van Ysendyck, moeilijk in te schatten³.

2 DE DAKKAPPEN

De aanwezigheid van oorspronkelijke dakkappen in de Sint-Janskerk is onbekend in de bouwhistorische literatuur. In de studie van Hans Janse en Luc Devliegheer over middeleeuwse dakkappen in Vlaanderen worden voor Poperinge enkel de dakkappen van de Sint-Bertinus- en Onze-Lieve-Vrouwekerk vermeld⁴. Alleen Filip Verbieze gaat in zijn eindverhandeling in op de dakkappen⁵.

Op 27 en 28 oktober 2010 werden de dakkappen van de Sint-Janskerk dendrochronologisch⁶ en bouwhistorisch onderzocht, uitgezonderd de ontoegankelijke dakkappen van de zijbeuken van het schip. In dit onderzoeksrapport wordt ingegaan op de constructieve typologie van de dakkappen en de betekenis van de dendrochronologische dateringen voor onze kennis van de bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk.

De dakkappen van de Sint-Janskerk behoren tot het type van de sporenkap met makelaarsspanten⁷. Hierbij zijn de dragende gespannen uitgerust met een makelaar (**bijlage**). In de Sint-Janskerk steunen de makelaars op een balk die de top van de houten tongewelven vormt, de naald. Het achterwege laten van zichtbare trekbalken verleent aan het interieur van de Sint-Janskerk een opmerkelijke hoogtewerking. De samenhang van de dakkappen in horizontale zin wordt verzekerd door ribben tussen de makelaars. Deze tussenribben worden geschraagd door schoren (in het middenkoor, het zuidkoor en de zuidelijke dwarsarm) of door Andreaskruisen (in het middenschip, het noordkoor en de noordelijke dwarsarm).

2.1 DE DAKKAP VAN HET MIDDENSCHIP

De dakkap van het middenschip telt 44 gespannen (dakelling: 60°), samengesteld uit sporenparen met telkens twee hanenbalken (**figuur 2 en bijlage**). De onderste hanenbalken worden geschraagd door korbelen. Samen met de schuin geplaatste standzonen van de sporen bepalen ze de geknikte vorm van het tongewelf van het middenschip.

In de negen gespannen met makelaars zijn de hanenbalken ontubdeld. Tussen de makelaars is een tussenrib aangebracht. Die bevindt zich ca. 30 cm onder de nokverbinding van de sporenparen en kan dus strikt genomen niet worden beschouwd als een nokgording. Allicht dient de tussenrib enkel de onderlinge verbinding van de makelaars. De balken tussen de makelaars worden, zoals vermeld, geschraagd door Andreaskruisen die zijn ingelaten op de naald. Door de beplanking kan de voet van de dakkap niet worden waargenomen.

De nokverbinding van de sporenparen is halfhouts. Pen-en-gatverbindingen werden gebruikt voor de bevestiging van de sporen met de top van de makelaars, en voor de bevestiging van de hanenbalken

³ Verbieze 1984, 169-172.

⁴ Janse & Devliegheer 1962, 347, 368.

⁵ Verbieze 1984, 93-94, 101-103, 110, 118, 126.

⁶ Haneca 2011.

⁷ Janse & Devliegheer 1962, 359-367.

met de sporen, de makelaars en de naald. De balken van de Andreaskruisen zijn met een lip ingelaten in de balk bovenaan en de naald onderaan. Alle verbindingen zijn getoogd, ook de koude verbindingen tussen de balken van de Andreaskruisen. Alleen voor de verbinding van de Andreaskruisen met de tussenrib werden spijkers gebruikt. In de naald, naast tien van de zestien schoren van de Andreaskruisen, zijn grote verticaal gerichte gaten geboord. Hun functie is onduidelijk, maar gezien hun positie naast de schoren zijn ze wellicht origineel.

Figuur 2: dakkap van het middenschip, met Andreaskruisen tussen de makelaars

Figuur 3: R-vormig merkteken (timmermansmerk of handelsmerk?)

De dakkap van het schip bezit een coherente reeks telmerken, optellend van oost naar west (**bijlage**). Hieruit blijkt dat de dakkap van het middenschip één constructief geheel is. De telmerken bevinden zich op de westzijde van de gespannen. Op de noordelijke helft van de gespannen is de telmerkenreeks volledig; op de zuidelijke helft lijken alleen de gespannen met makelaars voorzien van een telmerk. De telmerken van de makelaars – aangebracht boven de tussenrib – volgen de nummering van de gespannen. De schoren van de Andreaskruisen hebben een eigen nummering, optellend van west naar oost (I tot XVI).

Behalve telmerken werd in de dakkap ook een R-vormig merkteken waargenomen (**figuur 3**). Het kan worden opgevat als een handelsmerk of een timmermansmerk. Er werden geen vlotverbindingen waargenomen in de dakkap.

De sectie van de sporen is rechthoekig (16,5 x 13 cm). De hanenbalken zijn smaller (13 x 11 cm). Als dragende onderdelen hebben de makelaars een grotere sectie, rechthoekig (18 x 22,5 cm) of vierkant (24 x 24 cm). De schoren die de Andreaskruisen opmaken hebben een uitgesproken rechthoekige sectie (16 x 8,5 cm, 18 x 8,5 cm).

De onderbreking in de opeenvolging van de telmerken die Verbiese vermeldt, werd niet waargenomen. Alles wijst er op dat de dakkap van het koor in één campagne werd opgericht. Ook Verbiese vermoeden als zouden in de huidige dakkap oude sporen uit het allereerste koor van de Sint-Janskerk verwerkt zijn, kan niet worden bevestigd.

2.3 DE DAKKAPPEN VAN HET ZUIDKOOR EN DE ZUIDELIJKE DWARSARM

In de dakkap van de zuidelijke dwarsarm zijn enkele de oostelijke sporen nog origineel. De westelijke sporen en de hanenbalken zijn vernieuwd. Ook de schoren van de nokgording zijn er verwijderd; de resten van pen-en-gat verbindingen zijn nog zichtbaar op de bovenzijde van de naald.

Ook de telmerken wijzen op een tweeledige constructie van de kap boven het zuidkoor (**bijlage**). Een groep telmerken vangt aan in het gespan met de westelijkste makelaar en telt op naar het westen. De andere groep telmerken beslaat het grootste deel van de dakkap, startend in het gespan met de tweede westelijke makelaar en optellend naar het oosten. Ook uit de nummering van de schoren blijkt de tweeledige bouw van de koorkap. De dakkap van de dwarsarm – althans de originele oostelijke sporen - heeft een eigen nummering, optellend van noord naar zuid. De telmerken op de makelaars verwijzen naar de eigen nummering van de tussenribben.

gespannen zonder makelaars. Die zijn met een liplas (met enkele zwaluwstaart) aan de sporen bevestigd, met een toognagel en twee spijkers. De schoren tussen de makelaars zijn met een getoogde liplas (met enkele zwaluwstaart) aan de bovenste tussenrib bevestigd, halfhouts met de onderste tussenrib, en met pen-en-gat in de naald.

De secties van de sporen variëren van vierkant tot rechthoekig (12 tot 18 cm op 13 tot 16 cm). De breedte van de hanenbalken is dezelfde als van de sporen. De tussenribben hebben een veeleer vierkante sectie (17,5 x 16,5 cm, 17 x 18 cm). Gezien hun structureel belang hebben de makelaars een grotere omvang (25 op 19,5 tot 23,5 cm).

2.4 DE DAKKAPPEN VAN HET NOORDKOOR EN DE NOORDELIJKE DWARSARM

Omdat deze dakkappen typologisch gelijkaardig zijn aan de voorgaande worden hier alleen constructieve bijzonderheden beschreven.

De makelaars in de dakkappen van het noordelijke zijkoor en de noordelijke dwarsarm worden verbonden door twee tussenribben, waarvan de bovenste fungeert als nokgording. Die wordt gedragen door Andreaskruisen, twee in de dakkap van de dwarsarm en vier in de dakkap van het zijkoor.

Zowel de kap van de dwarsarm als van het koor bezit een coherente reeks telmerken, optellend van noord naar zuid in de dwarsarm en van oost naar west in het koor (**bijlage**). Voor zover zichtbaar zijn in de dwarsarm de oostelijke sporen en in het koor de zuidelijke sporen niet genummerd. De schoren van de Andreaskruisen hebben een eigen nummering, van oost naar west. Die beslaat zowel de Andreaskruisen in het koor als in de dwarsarm. Hieruit kan worden besloten dat de dakkappen van het noordelijke zijkoor en de noordelijke dwarsarm gelijktijdig werden opgericht. De makelaars dragen dezelfde telmerken als de gespannen waarvan ze deel uitmaken.

3 TYPOLOGISCHE SITUERING VAN DE DAKKAPPEN

De oudste sporenkappen met makelaarsspanen in het graafschap Vlaanderen dateren uit de tweede helft van de 13de eeuw. In de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk (schip: tweede helft 13de eeuw; koor: omstreeks 1300) worden de makelaars boven de hanenbalkfliering door schoren ondersteund. Gelijkaardig is de dakkap van de Leievleugel van het Gentse dominicanenklooster, waarvan geweten is dat ze in 1369 met schaliën werd bedekt⁸.

In Doornik is de dakkap van het schip van de parochiekerk Sainte-Marie-Madeleine (traditioneel gedateerd in de tweede helft van de 13de eeuw⁹) gelijkaardig aan de dakkap van het middenschip van de Sint-Janskerk. Tussen de makelaars is een tussenrib aangebracht, 25 cm onder de nok van de sporenparen. De tussenrib wordt geschraagd door kruisen op de hanenbalkfliering. Anders dan in de Sint-Janskerk wordt het middenschip van de Sainte-Marie-Madeleine wel nog overspannen door trekbalken die de makelaars dragen.

De dakkap van het middenkoor van de Sint-Walburgakerk in Oudenaarde (begin 15de eeuw) vertegenwoordigt een volgende stap in de evolutie van dit type dakkap¹⁰. De bovenste rib tussen de makelaars is hier een volwaardige nokgording, gedragen door Andreaskruisen. De makelaars zetten

⁸ Janse & Devliegheer 1962, 338-339; Simons *et al.* 1991, 70-71.

⁹ Janse & Devliegheer 1962, 342-343.

¹⁰ Janse & Devliegheer 1962, 343.

pas aan op de naald van het tongewelf, dat zoals in de Sint-Janskerk volledig open is en niet wordt onderbroken door trekbalken of makelaars.

Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat alle dakkappen van de Sint-Janskerk dateren uit het midden van de 14de eeuw. Ze zijn dus een halve eeuw ouder dan de vermelde dakkap van de Sint-Walburga in Oudenaarde, en zijn voor zover bekend het oudste voorbeeld in het vroegere graafschap Vlaanderen van het type dakkap met verkorte makelaars op de naald, tussenribben en een nokgording op schoren of Andreaskruisen.

Vermelden wij volledigheidshalve dat een gelijkaardige dakkap met makelaars, tussenribben en nokgordingen op Andreaskruisen zich bevindt in de begijnhofkerk van Sint-Truiden, boven de vier westelijke traveeën van het middenschip¹¹. Deze dakkap is dendrochronologisch gedateerd tussen 1320 en 1360.

4 NIEUWE INZICHTEN IN DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE SINT-JANSKERK

De bouwhistorische ontleding en dendrochronologische datering van de dakkappen verplichten om de traditionele bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk bij te stellen. Het middenschip – onder dak in 1347-1356 – werd niet gebouwd omstreeks 1300 maar een halve eeuw later. Het zuid- en het noordkoor (1349-1362d) van het hallenkoor zijn dan weer ouder dan traditioneel werd aangenomen. Ze werden niet gebouwd rond 1500, maar eveneens in het midden van de 14de eeuw. Uit de bouwhistorische analyse blijkt dat de dakkappen van de zijkoren en de dwarsarmen gelijktijdig werden opgericht. De gangbare datering van de dwarsarmen in het midden 14de eeuw kan dus worden bevestigd.

De herziene datering van de zijkoren impliceert dat ook het middenkoor ten laatste in het midden van de 14de eeuw werd gebouwd, en niet omstreeks 1400 zoals tot nu toe werd aangenomen. Naar alle waarschijnlijkheid was het hallenkoor van meet af aan in zijn huidige omvang gepland, en werd het zonder noemenswaardige onderbrekingen in één bouwcampagne gerealiseerd.

De blinde spitsboogvensters met maaswerk in de noord- en zuidzijde van de toren, grotendeels verborgen achter de zadeldaken van de dwarsarmen, wijzen – zoals Verbieese al opmerkte¹² – op een planwijziging tijdens de bouw van de kerk. Waarschijnlijk was het de bedoeling om de zijbeuken ook de toren te laten flankeren. In dat geval behoren de blinde spitsboogvensters tot de bouwphase van het middenschip (1347-1356d). Gezien de datering van de dwarsarmen – eveneens in het midden van de 14de eeuw – zou dat een plotse planwijziging tijdens de bouw van de kerk betekenen. Een andere mogelijkheid is dat de toren, meer bepaald tot en met de geleding met de blinde spitsboogvensters, het oudste deel van de kerk uitmaakt, gebouwd kort na de parochiestichting in 1290. Tot diezelfde, allereerste bouwphase behoorde misschien ook een eenbeukig koor, waarvan de vermoedelijke muren tijdens graafwerken in het huidige middenkoor werden aangetroffen¹³.

¹¹ Coomans 2008, 177-180.

¹² Verbieese 1984, 104.

¹³ *Idem*, 92-93.

5 BIBLIOGRAFIE

COOMANS Th. 2008, De complexe bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk. In: COOMANS Th. & BERGMANS A., *In zuiverheid leven. Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden. Het hof, de kerk, de muurschilderingen*, Relicta Monografieën 2, Brussel, 155-209.

DELEPIERRE A.-M. & HUYS M. 1989: *Provincie West-Vlaanderen, Arrondissement Ieper, Kanton Poperinge*, Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur 11n2, Turnhout.

HANECA K. 2011: *Verslag dendrochronologisch onderzoek. Dakkappen van de Sint-Janskerk te Poperinge (prov. West-Vlaanderen)*, Rapporten natuurwetenschappelijk onderzoek VIOE 2011-006, Brussel.

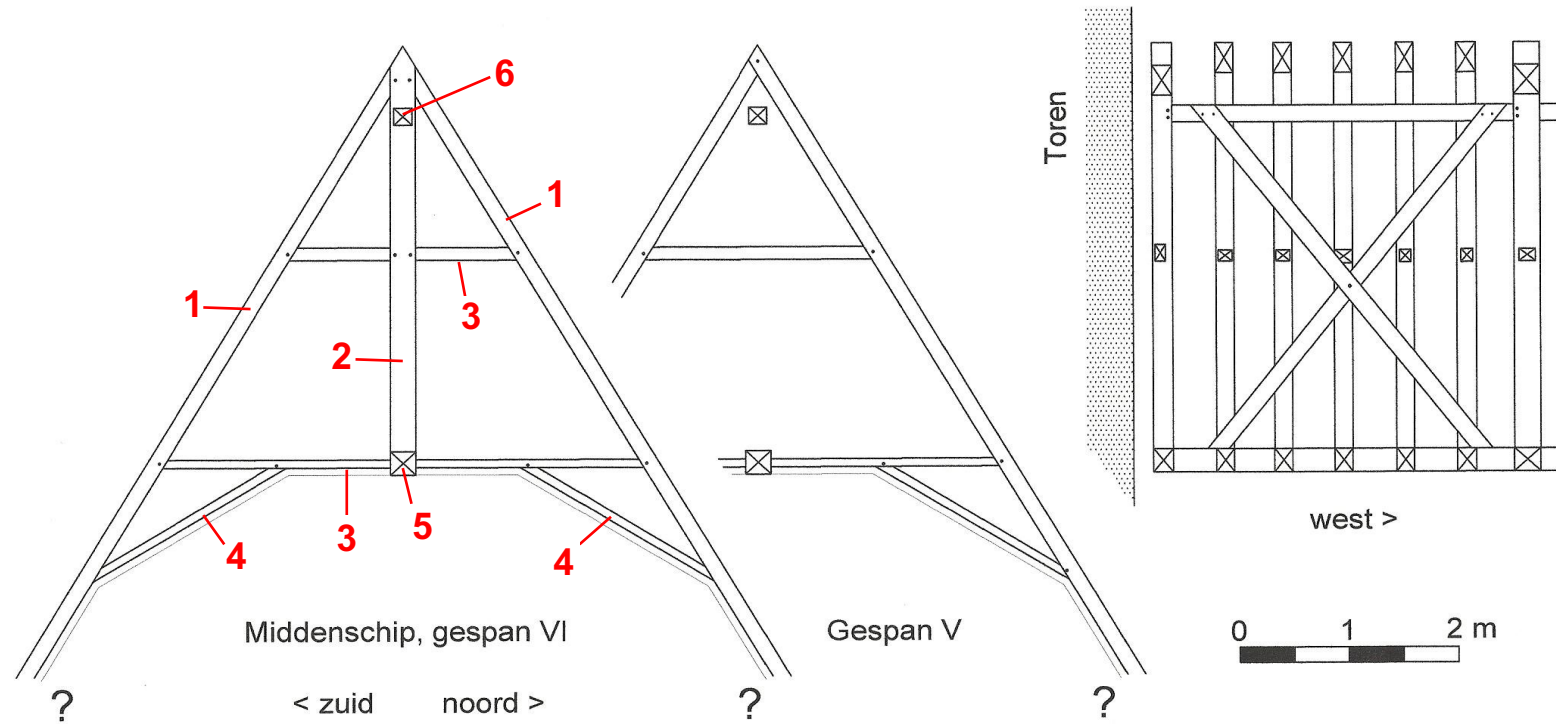
HOFFSUMMER P. (ed.) 2009: *Roof Frames from the 11th to the 19th century. Typology and Development in Northern France and in Belgium*, Architectura Medii Aevi 3, Turnhout.

JANSE H. & DEVLIEGHER L. 1962: Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen, *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen* 13, 301-380.

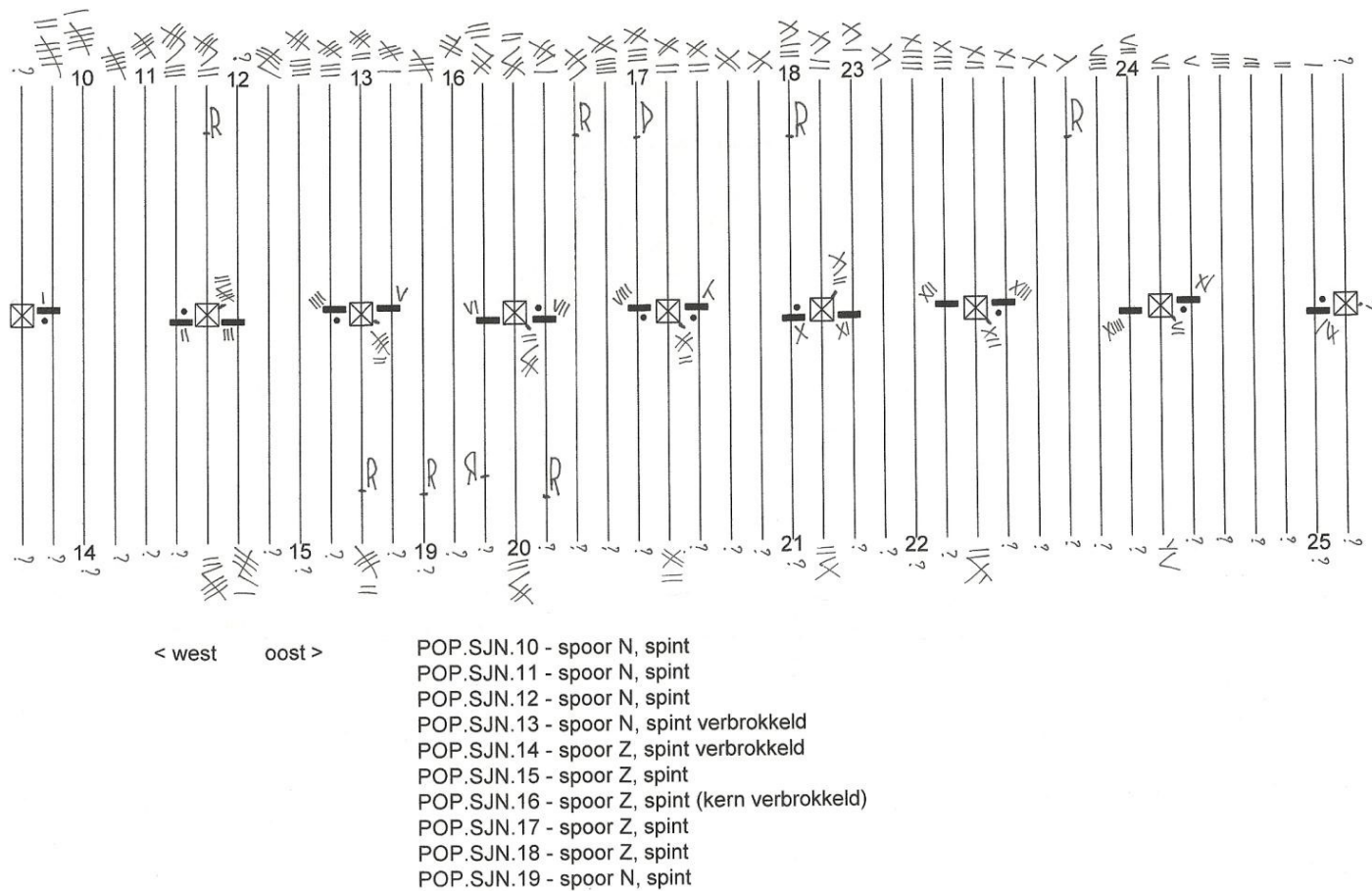
SIMONS W., BRAL G.J., CAUDRON J. & BOCKSTAELE J. 1991: *Het Pand. Acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt.

VERBIESE F. 1984: *De Sint-Janskerk te Poperinge. 7 eeuwen bouwgeschiedenis*, onuitgegeven eindverhandeling Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas, Gent.

6 BIJLAGE: PLATTEGRONDEN EN OPSTANDEN VAN DE DAKKAPPEN

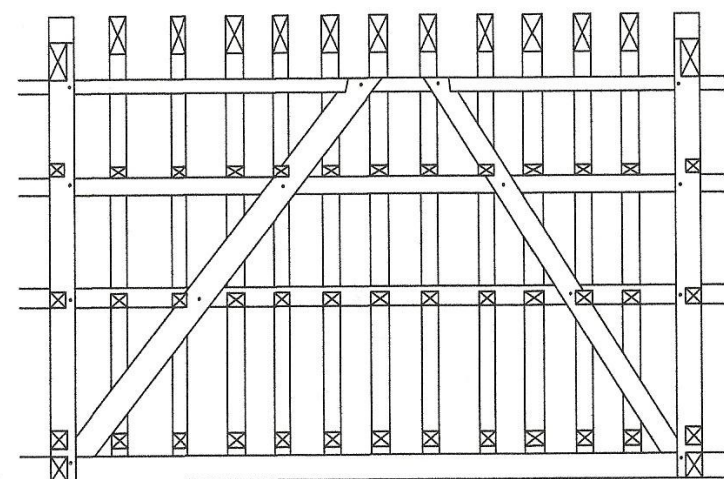
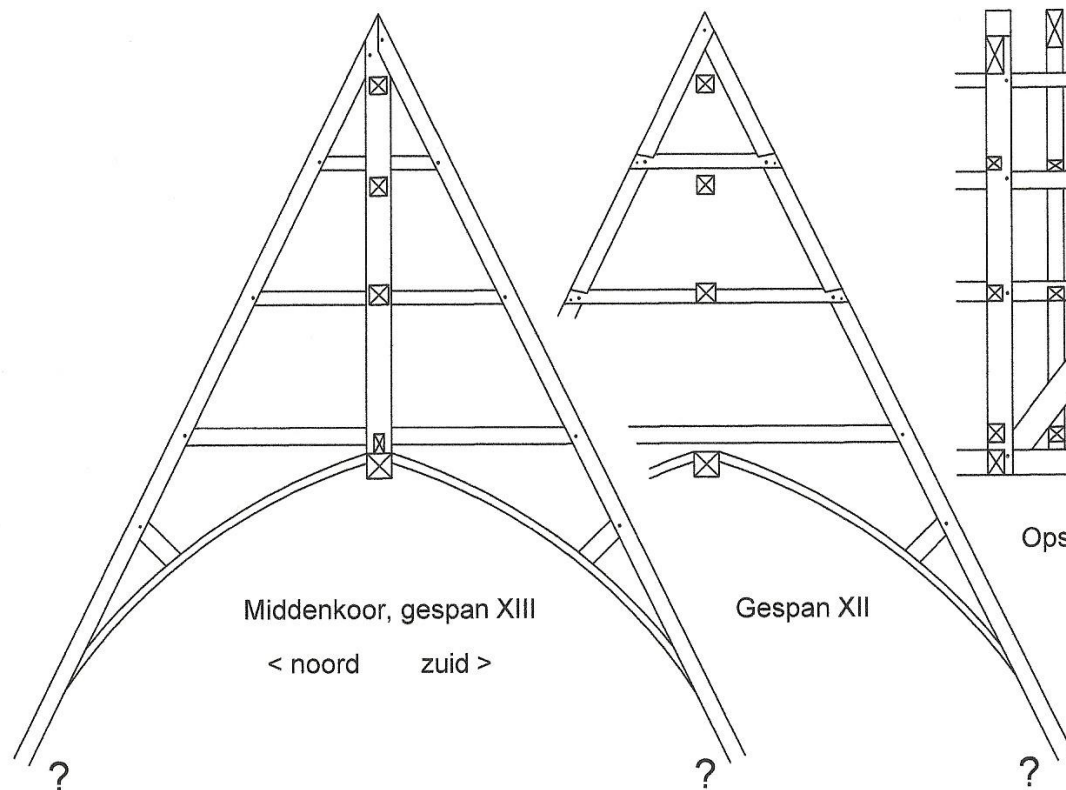

Opstand van de dakkap van het middenschip. 1 = spoor; 2 = makelaar; 3 = hanenbalk; 4 = korbeel; 5 = naald; 6 = tussenrib

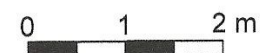
Schematische plattegrond van de dakkap van het middenschip, met aanduiding van tel- en andere merken en monsternamen voor dendrochronologisch onderzoek. Volle balkjes duiden de schoren van de Andreaskruisen aan.

////////////////////////////////////

Opstand van de dakkap tussen de twee westelijke makelaars

< west oost >

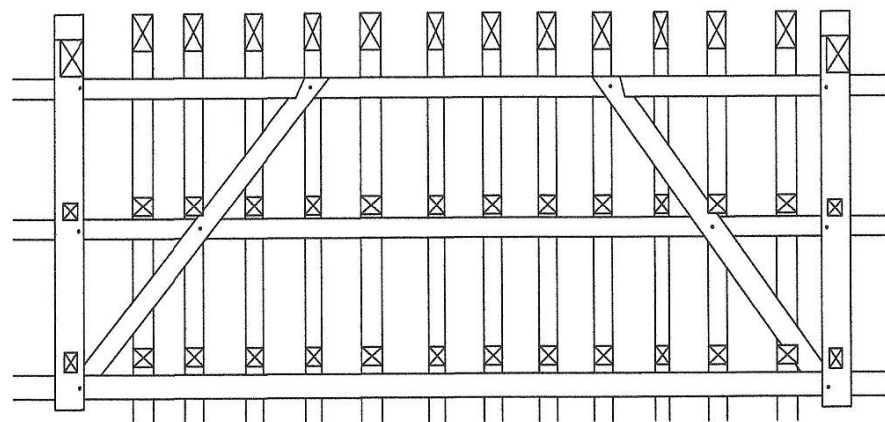
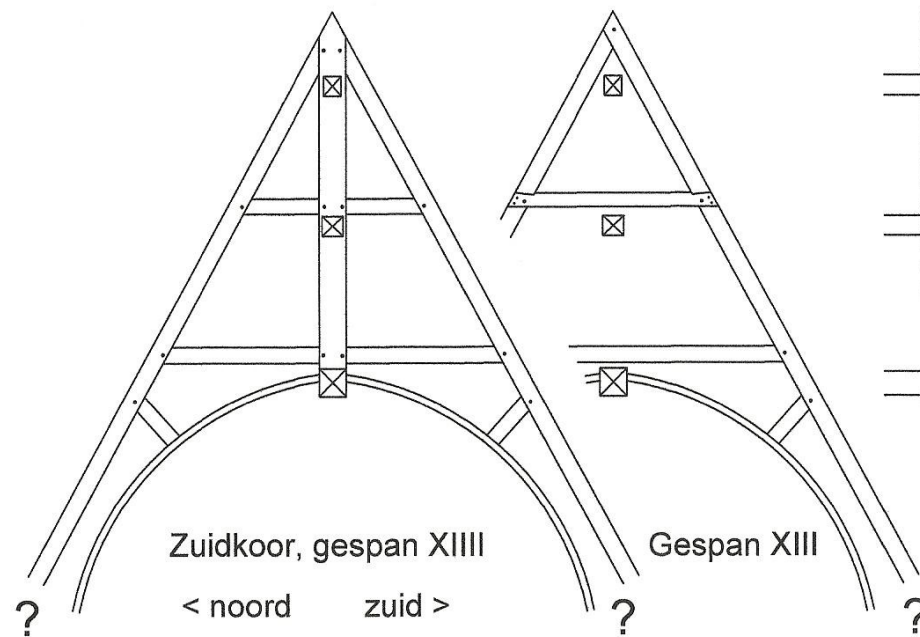
Opstand van de dakkap van het middenkoor.

////////////////////////////////////

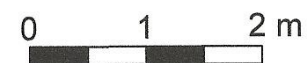
- POP.SJN.01 - spoor N, schors
POP.SJN.02 - spoor N, wankant
POP.SJN.03 - spoor Z, spint
POP.SJN.04 - spoor Z, spint
POP.SJN.05 - spoor Z, spint (2 cm verbrokkeld)
POP.SJN.06 - spoor N, schors (niet vast op
boorkern)
POP.SJN.07 - spoor N, wankant (barst)
POP.SJN.08 - spoor Z, schors/wankant
POP.SJN.09 - ?

Schematische plattegrond van de dakkap van het middenkoor, met aanduiding van tel- en andere merken en monsternamen voor dendrochronologisch onderzoek. Volle balkjes duiden de schoren van de nokgording aan.

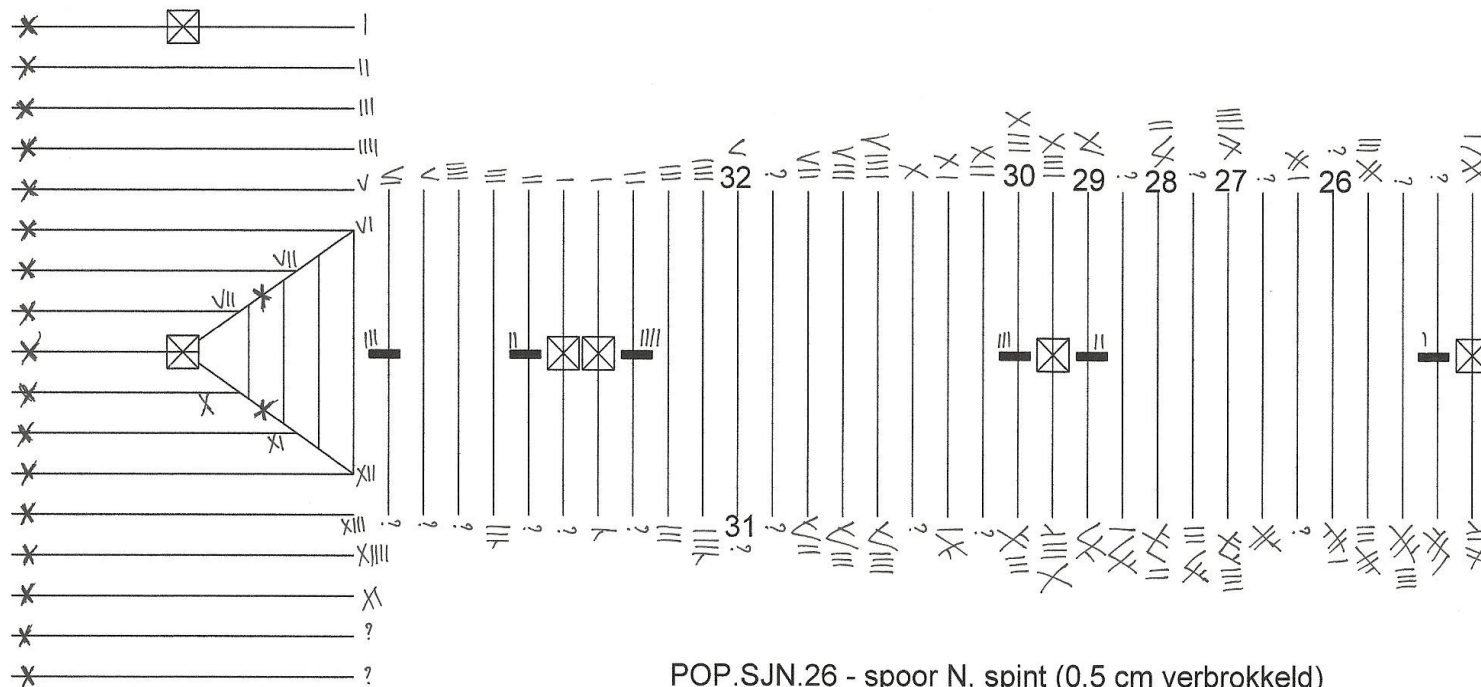
Opstand van de dakkap tussen de twee oostelijke makelaars

< oost west >

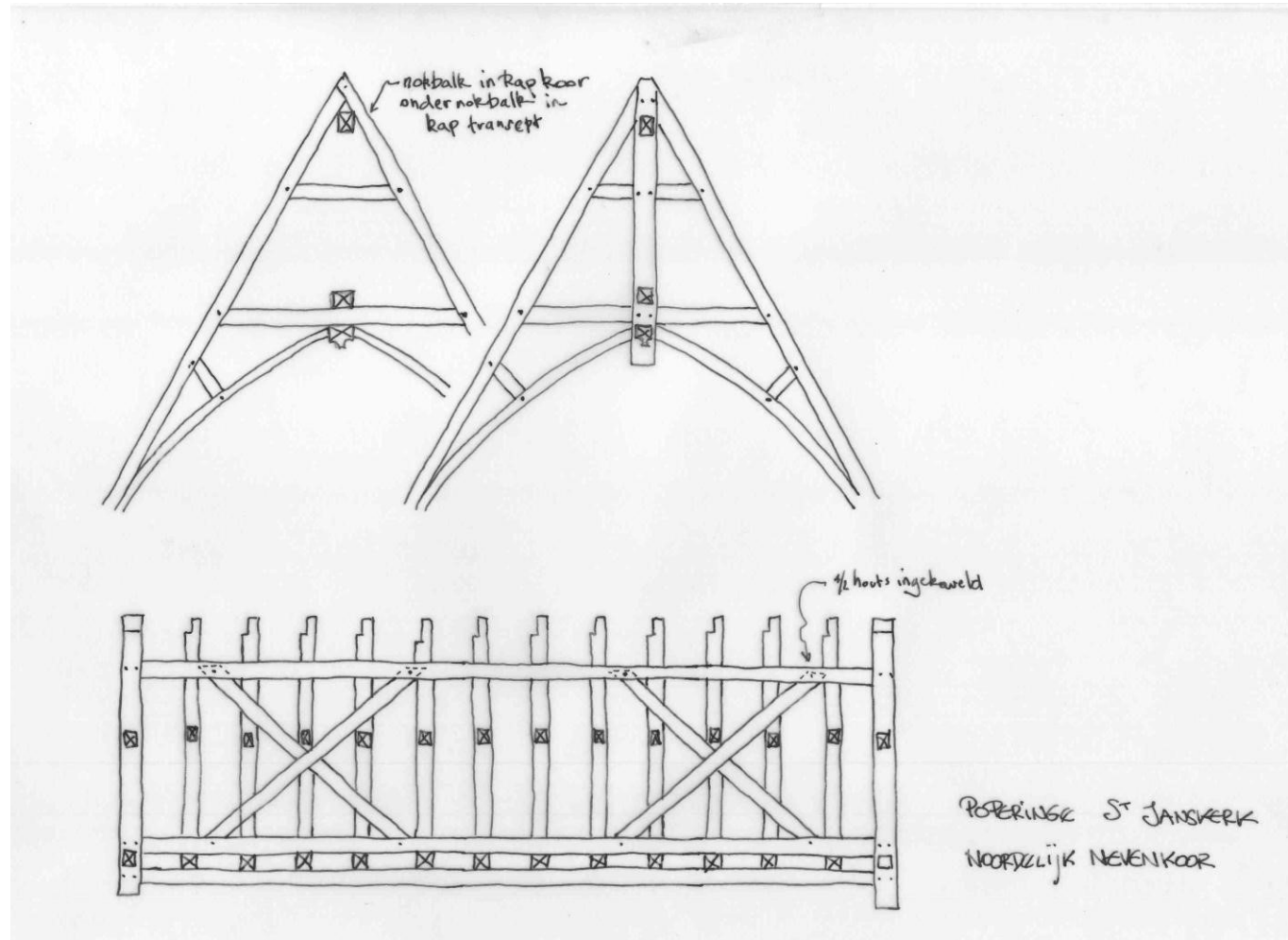
Opstand van de dakkap van het zuidkoor.

Schematische plattegrond van de dakkap van de zuidelijke dwarsarm en het zuidkoor, met aanduiding van tel- en andere merken en monsternamen voor dendrochronologisch onderzoek. De vette X'en (X) duiden vernieuwde onderdelen aan. Volle balkjes duiden de schoren van de nokgording aan.

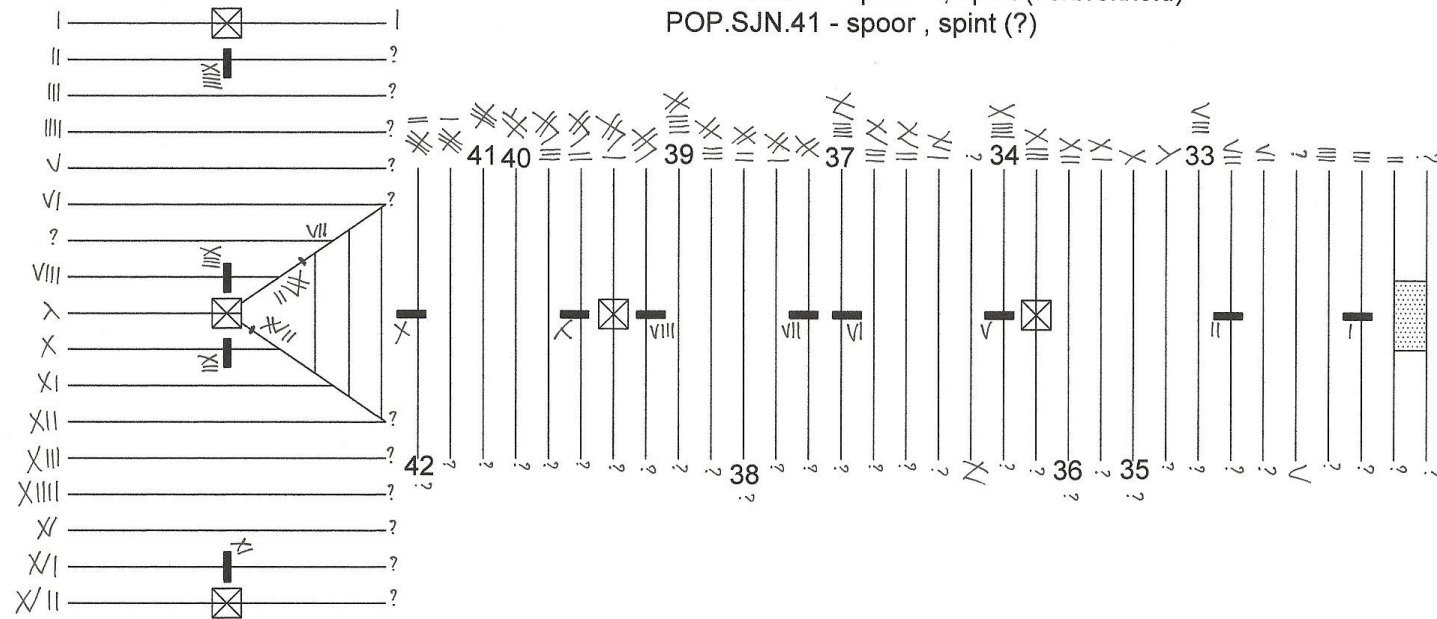
////////////////////////////////////

Opstand van de dakkap van het noordkoor (tekening ir.-arch. Dries Vanhove).

////////////////////////////////////

POP.SJN.33 - spoor N, wankant (?)
 POP.SJN.34 - spoor N, spint
 POP.SJN.35 - spoor Z, spint (wankant?)
 POP.SJN.36 - spoor Z, spint
 POP.SJN.37 - spoor N, spint
 POP.SJN.38 - spoor Z, spint
 POP.SJN.39 - spoor N, spint (deels verbrokken)
 POP.SJN.40 - spoor N, spint (verbrokken)
 POP.SJN.41 - spoor , spint (?)

Schematische plattegrond van de dakkap van de noordelijke dwarsarm en het noordkoor, met aanduiding van tel- en andere merken en monsternamen voor dendrochronologisch onderzoek. Volle balkjes duiden de schoren van de Andreaskruisen aan.

